

Gamlebyen historielag

Skriftserie nr 1

*Lov og rett i MA -
Rettssystem og rettssaker fra
Oslo ca 1300*

Tine Berg Floater

Forord

Manuset for heftet, skrevet av Tine Berg Floater, ble presentert som et foredrag for Gamlebyen historielag, 30. september 1997, i Halvards-salen på Gamlebyen skole. "MA" i tittelen er en vanlig forkortelse blant norske historikere for middelalderen, men den henspiller her også på en populær såpeopera, "Lov og rett i LA"(Los Angeles), som gikk på TV på denne tiden.

Tine Berg Floater er utdannet historiker, med hovedfag fra Universitetet i Oslo, våren 1997. Hennes spesialitet er norsk rettshistorie i middelalderen og hun har skrevet en hovedoppgave om dette, *Med nøkler i beltet og loven i ryggen. Kvinners rettslige stilling i Norge i hundreåret etter Landslovens innføring (1274-1370)*. I dette heftet gir hun en innsiktsfull innføring i det norske rettssystemet i middelalderen, med spesiell fokus på Oslo (Gamlebyen) – og kvinners rettsstilling, også dette ut fra historisk materiale fra Oslo. Hun arbeider nå (2003) på Riksarkivet.

Tine Berg Floater har generøst gitt manuset fra foredraget til Gamlebyen historielag, noe vi setter stor pris på.

Helge Godø
Skriftserieredaktør

Lov og rett i MA -

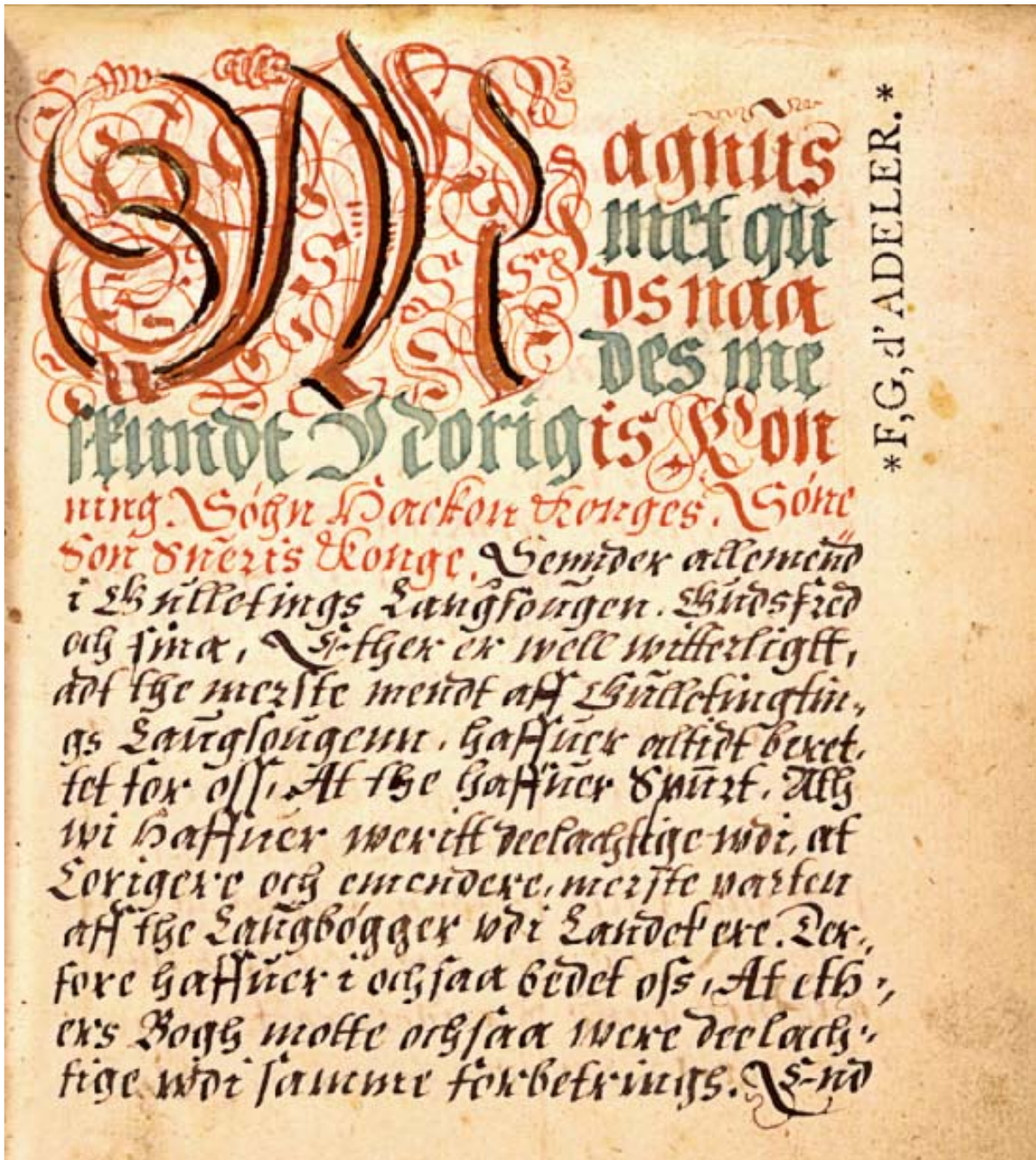
Rettssystem og rettssaker fra Oslo ca. 1300

av

Tine Berg Floater

Tida rundt år 1300 var Magnus Lagabøters og Håkon V's tid. Magnus innførte *Landsloven* som er det første helhetlige lovverk for en enkelt stat. Den ble bygd over de gamle *Landskapslovene*, som f.eks. *Gulatingssloven* og *Frostatingsloven*, og kom i 1274. To år senere ble *Byloven* innført med spesielle lover som angikk forhold som var aktuelle for de få og heller små byene som fantes i landet. Jeg kommer her til å ta for meg rettssystemet slik det var etter Landslovens innføring, men før landet ble influert for mye av utenlandsk styre, særlig Kalmar-unionen i 1397. Den store mannedauden i midten av århunderet førte også til praktiske endringer på enkelte rettslige områder.

Å prøve og forstå middelalderens rettssystem med moderne øyne, kan føre til forvirring. Å ta utgangspunkt i et pyramidesystem med tingretten, lagmannsretten og Høyesterett i stigende rekkefølge blir lite fruktbart, selv om enkelte forhold kan være like. I stedet blir vi kjent med lagmannen, dómen og lagtinget. Og vi må forsøke og betrakte disse institusjonene horisontalt, heller enn vertikalt. I likhet med dagens rettssystem kunne man dengang i siste instans anke til kongen, men da faktisk til kongen som person.

Faksimile av førstesiden til Magnus Lagabøters *Landsloven*. (Foto utlånt av Riksarkivet)

Landsloven VIII kap. 11 pålegger folk å skrive ned avtalene seg imellom. Dessverre er bare en brøkdel av det skriftlige materialet fra middelalderen bevart. Før 1370 eksisterer det 2830 dokumenter som henviser til rettssaker i Norge. Resultatet av min gjennomgang av disse kildene viser at sålenge landet var under eget styre fantes det ingen forskjellsbehandling av menn og kvinner på det rettslige om-

rådet. Derfor kommer jeg ikke til å gjøre noe poeng utav hvilket kjønn partene har i de sakene jeg vil referere til.¹

Når det gjelder Oslo eksisterer det totalt 64 diplomer som henviser til rettslige oppgjør før 1350. Diplomene er brev eller sakspapirer som forteller om hele eller deler av de rettslige uenighetene. Fordi det ofte bare er deler av saken som kommer fram gjennom de gjenværende dokumentene, er det dessverre mye vi må gjette oss til.

Dokumentene kan deles inn i fire hovedkategorier: *Domsbrev* er utstedt av dømmende myndighet i saken og viser til sakens fakta og resultatet av dommernes vurderinger. *Forliksbrev* er forholdsvis lik domsbrevene i måten de er satt opp på, men saken munner ut i et forlik heller enn en dom. Disse to brevtypene henviser til saker jeg vil omtale som rettstvister. Vi har i tillegg *brev som gjelder stevninger, saksforhold etter provsopptak og vitneavhør* og *brev som angår oppfølging av dommen*. I de to siste tilfellene er det ofte vanskelig å få et helhetlig bilde av saken og dens gang, men vi kan i hvert fall konstatere at en rettslig uenighet har oppstått. Diplomene er skrevet på samme måte gjennom hele middelalderen. Det er svært små variasjoner når det gjelder måten å referere rettssaker på. Oppsettet og de opplysningene skriftet gir, varierer lite gjennom årene.

Diplomene er utgitt på originalspråket i *Diplomatarium Norvegicum*, et verk på omtrent halvannen meter, men det finnes også en oversatt referatversjon utgitt under tittelen *Regesta Norvegica*.

Det er med bakgrunn i Landsloven og diplomene vi kan si noe om hvordan rettssystemet fungerte i tida før den store pesten.

Generelt var det stor lovkunnskap blant befolkningen. Naturligvis hadde ikke lagmenn, sysselmenn eller andre som var satt til å forvalte

¹ For mer om forholdet mellom kjønnene og rettspraksis se Floater, Tine Berg: *Med nøkler i beltet og loven i ryggen. Kvinners rettslige stilling i Norge i hundreåret etter Landslovens innføring (1274-1370)*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, våren 1997.

loven et eget eksemplar av Landsloven, men de kjente lovreglene godt og de var spesielt kunnskapsrike når det gjaldt å benytte loven i praksis. I diplomene henviser de til lovens bestemmelser generelt uten å spesifisere den enkelte paragraf slik vi gjør idag.

Det faktum at folk kjente loven samtidig som det ser ut til at lovenes forvaltere gjorde en god jobb, fører til få ankesaker. Folk godtok domsmennenes avgjørelse og fulgte de pålegg de fikk. At domsmenn kunne feilvurdere eller bli korrigert finnes det få eksempler på. I 1349 annullerte likevel lagmann Torleiv Narveson i Oslo en tidligere seksmannsdom angående noe jord Ulvhild hadde arvet etter sin første mann, Arnulv. Ulvhild og hennes annen mann, Odd Bårdsson, ble til dømt jorda på bakgrunn av vitnemål fra menn som hadde vært til stede ved skiftet etter Arnulv. Motparten, Håkon Andorsson, som var Ulvhilds svoger, tapte saken.²

Konflikter og konfliktløsning anno 1300

Hovedsakelig kan vi si at folk i middelalderen kranglet om akkurat det samme som folk gjør idag. Temaene som tas opp i rettslige sammenhenger er de samme: folk var først og fremst opptatt av å holde på eiendom og gods - og de misligholdt sine økonomiske forpliktelser. De ble tiltalt for tyveri, legemsbeskadigelse og drap. Dessverre har vi få eksempler på riktig "store" saker i Oslo. Jeg tror likevel at de som leter etter "tabloid-stoff" blant middelalderdiplomene fra Oslo vil finne interessant materiale. Som i andre deler av landet er eiendomssakene i flertall i Oslo. De geistlige var intet unntak når det gjaldt å ta vare på jord, entet den var i klerkenes private eie eller tilhørte kirka. I 1367 gikk Oslo-kanniken Øystein Aslaksson inn for en offensiv på denne fronten, og sendte ut skriftlige meldinger om stevning dersom jord som tilhørte Hall-

² DN IV nr. 346

vardskirka ikke ble levert tilbake. Utspillet resulterte i at i hvert fall Elin Kolbjørnsdatter og Ragnhild Torbjørnsdatter innrømmet at de begge satt inne med slik eiendom ulovlig.³

Ved løsninga av enhver konflikt i middelalderen måtte en ta hensyn til det samfunnet en levde i. Forholdene var små, og uansett skyldspørsmålet i saken var det særdeles viktig å ha i minnet at partene skulle kunne leve tett innpå hverandre også etter at saken var over. Vi må for eksempel gå ut fra at befolkningen i Oslo for det meste kjente til hverandre. Byen var ikke så stor. Derfor var alle i utgangspunktet innstilt på å finne en minnelig løsning. Man kan selvfølgelig ikke se bort ifra at det også på denne tida fantes mennesker som utnyttet systemet, men etter å ha gått gjennom kildemateriale fra hele landet, er det min oppfatning at middelaldermennesket var av en svært rettferdig natur, og at folk stort sett løste sine uenigheter gjennom forlik. Blant alle dokumentene som refererer et resultat av en konflikt, er en tredel gått til forlik. Mange uenigheter kom sikkert heller aldri så langt at de ble nedskrevet som dokumentasjon på forliket.

Konfliktene ble altså helst løst gjennom vitnefaste forlik i lokalmiljøet, gjerne med hjelp av lovkyndige naboer. Det ble nedsatt en *dómr* som henstilte til partene å komme til enighet. Dómen besto vanligvis av seks eller tolv mann, men i praksis ble forlik inngått med det antall forliksmenn som var naturlig i hvert enkelt tilfelle. Utvilsomt har denne praksisen innvirket på de regulære domstolenes virksomhet slik at en rekke innstevnede saker er gått til forlik. Mennene som satt i forliksrådet og i domsnevnda var ofte de samme. De ble kanskje oppnevnt med det for øyet å felle en dom, men deres arbeid førte i stedet til et forlik. Forlikene ble i begynnelsen av perioden inngått med lag-

³DN IV nr. 463 og 464

mannen til stede, uten at han var oppnevnt som medlem av dómen. Dette er i samsvar med lagmannens opprinnelige rolle som lovkyndig rettleder. Senere ble lagmannens posisjon forandret og forliket ble om ikke inngått i hans nærvær, så ble det ofte lyst overfor ham.

En domsavgjørelse ble stående som et sterkt bevis på noens rett og respektert også på grunn av den konsensus som lå bak avgjørelsen. En avgjørelse tatt av en dóm partene frivillig hadde søkt hjelp hos, ble i mange tilfelle oppfattet som en dom med like sterk rettslig virkning som en dom felt av lagmann eller lagting. Et lovlig inngått forlik kunne i slike tilfeller regnes som en dom.

Å fordele skyld og ansvar var ikke hovedmålet med å ta opp saken. I lokalmiljøet skulle en som sagt kunne leve med nevndemennenes avgjørelse også etterpå. Fordelen med forlik hadde også ei økonomisk side. Hensikten med dommen var ikke å oppklare saken. Den skulle skape det formelle grunnlaget for at saksøkeren kunne drive inn sitt tilgodehavende med makt og med støtte av tingalmuen og offentlig myndighet, det vil si kongens ombudsmann. Dommen ble et tvangsmiddel, og en frivillig overenskomst ble dermed å foretrekke. Partene unngikk samtidig å bli skyldig bot til kongen, for det var en forbrytelse å la saken komme til tings. Landsloven gir kongen ei bot på 4 mark, noe som er en økning fra Gulatingsloven (12 øre) eller Frostatingsloven (3 mark).

Dersom en av partene ikke fikk sin rett, enten ved at motparten nektet å inngå forlik eller ved at meglerne ikke klarte å få til et forlik, kunne den skadelidne stevne til tings. Det gjaldt også dersom motparten brøt forliket og trygdemålet (*ran*). I sivile saker ble det altså stevnet til tings eller til lagmannen. I offentlige saker, for eksempel manglende betaling av skatter, domrov eller drap, var det offentlige embetsmenn

som var påtalemakt. Opprinnelig var det fornærmede part som stevnet i straffesaker, men denne oppgaven ble gradvis overtatt av sysselmannen.

Sysselmannen

Sysselmannen var kongens ombudsmann. Sysselmannsombudet ble introdusert i Norge i andre halvdel av 1100-tallet, og syssel var på slutten av 1200-tallet blitt en vanlig betegnelse på et større kongelig administrasjonsdistrikt. På 1200-tallet var det omtrent femti sysler i Norge.

Sysselmannen hadde påtalerett, bøterett og plikt til å iverksette dommen på kongens vegne. Spesielt viktig i denne sammenhengen var inndrivelsen av bøter av typen *ubotamål*, der domfeltes eiendom ble konfiskert. Bota ble i slike offentlige saker delt mellom kongen og ombudsmannen.

I arbeidet som påtalemakt skaffet sysselmannen seg og kongen andre inntekter. Som nevnt ovenfor var en dom på tinget det siste lovovertrederne ønsket, og det ble derfor vanlig at sysselmannen forela ei bot som vedkommende godtok. Dette såkalte "sysselmannsforliket" økte sysselmannens inntekter, men åpnet muligheten for å unngå stevning gjennom bestikkelser. Det ble fra kongemaktens side rettet skarp kritikk mot sysselmannen og medhjelperen hans, lensmannen, for denne praksisen.

Retten blir satt

Utover på 1300-tallet ble det stadig vanligere å søke dom i tvistesaker som hadde med gods og penger å gjøre. Utbedret rettsapparat og lag-

mannens faste tilhold på sentrale steder muliggjorde dette. Det økende presset på jord førte til at flere eiendomssaker kom opp. Sysselmannens skiftende rolle førte i tillegg flere saker til doms. I lovbruddssaker hvor kongen kunne vente bot, det vil si ulike straffesaker, var det ulovlig med forlik i dølgsmaal. Ifølge Landsloven var heller ikke selvtekt lenger tillatt.⁴

Når en sak skulle opp for retten var det essensielt å følge riktige prosedyrer. Dette prisippet ser ut til å ha stått høyt i middelalder-menneskets bevissthet. Stevning til doms måtte skje i henhold til faste regler. Tida og måten stevninga ble gjort på var helt avgjørende for saksutfallet. Selv den som ifølge loven burde tape saken, kunne komme vel utav det dersom motparten ikke fulgte den korrekte prosedyren. Særlig ille var det for den som ikke møtte på stevnedagen - det var så godt som innrømmelse av skyld.

Landsloven sier klart når på året stevning kunne foretas.⁵ Til lagmannsstevne kunne det stevnes hele året, unntatt en del viktige helligdager, for eksempel kunne det ikke stevnes mellom Seljemennenes messe (8. juli) og frem mot Korsmesse (14. september). Også praktiske hensyn ble tatt, som for eksempel at den som ble stevnet til lagmannen skulle kunne møte til riktig tid, være hos lagmannen i tre dager og likevel ha så mye tid å gå på at han kunne komme seg heim i farbart vær til julehelga. Stevning med femdagers frist var vanlig; såkalt *fimtarstefna*. Fem dager var lengden på ei gammel uke. Fimtarstevne ble spesielt benyttet ved åstedssaker, tvister om bruks- og eiendomsrett og i visse arve- og gjeldssaker. Fimtarstevne ble også brukt som navn på rettsmøtet som ble holdt etter en slik femdagers frist.

⁴ Landsloven I kap. 4 og VIII kap. 3

⁵ Landsloven I kap. 10

Avhengig av hvor motparten befant seg i landet, var stevnedagen lagt til om en halv måned eller mer. Ofte hadde partene bare noen få dager på seg til å innfinne seg hos dommeren. Lagtinget skulle ifølge loven holdes Botolfsmesseaften (16. juni).⁶ Det varte så lenge lagmannen fant det hensiktsmessig. Saker som skulle opp på tinget måtte dermed stevnes i forhold til dette.

Rettsmøtet startet gjerne med at partene hevdet at det var rette stevnedagen deres eller at vitner sto fram og bekreftet stevninga. Vanligvis var det en av partene som hadde problemer med å møte, men et pussig tilfelle rundt 1330 viser at byråkratiet allerede den gang kunne trenge tid på seg for å komme til bunns i saken. Da Margareta Eiriksdatters ombudsmann og Kåre Amundsson møtte til stevne i Oslo innvendte dommeren at stevnefristen syntes ham å være vel kort - *mer syntist stemfnan ofstakkut vera*. Derfor fastsatte han en ny stevnedag.⁷

Den som ble stevnet til lagmannen, var pliktig å møte. Saksøkte måtte betale èn mark dersom han uteble på rettsmøtet. Dersom stevneren uteble, måtte han ut med samme beløp, dersom han ikke hadde lovlig forfall. Var ikke stevneren til stede, ble ikke saken fremmet.

Korrekt prosedyre innebar vitnefast uttalelse om lovlig stevning. Stevneren kalte to vitner på at motparten var tilstevnet på riktig måte. Reglene om vitnefast stevning ser ut til å ha blitt overholdt særdeles nøye. Skriftlige stevninger kunne forekomme, oftest blant geistligheten. Vitnebrev om at stevningen hadde funnet sted kunne også være aktuelle, og i 1334 utferdiget tre menn et vitnebrev om at de hadde vært til stede i Dagsgården da Øyvind Hallvardsson stevnet Tora Øyvindsdatter halvmånedsstevne til sin gård for å betale erstatning, land-

⁶ Landsloven I kap. 1

nåm og landskyld slik det tidligere var blitt dømt. Tora ble stevnet for å betale hele 13 kyrlag, 3 mark og 4 spann smør, noe som hun tvilsomt kunne gjøre i sin enkestand.⁸

Lagmannsstevnet

Lagmannen hadde en sentral rolle i tida rundt år 1300. Allerede på Eirik Blodøks' tid nevnes lagmannen i sagatradisjonen, og kong Sverre gjorde lagmennene til embetsmenn under kongen. Lagmannen ble hentet fra aristokratiet og lønnet i form av kongelig jordegods, diverse gebyrer for utførte tjenestehandlinger og lagmannstoll, en avgift betalt av bøndene. Lagmannen fungerte i utgangspunktet som rettskyndig. Han sto for tingstyringa, sa fram lov og veiledet i vanskelige rettsspørsmål - *orskurd*. Fra gammelt av holdt han sine lovforedrag på lagtinget, og hadde dermed stor innflytelse på lagrettens kjennelser. Han formulerte sedvaneretten. Lagmannens orskurd var ikke rettslig bindende. Den var et utsagn og ingen dom. I regelen ble den likevel fulgt. I 1260 ble det satt bøtestraff for å bryte lagmannsorskurden, det vil si at den var blitt dom. Lagmannen var altså den lovkyndige eksperten som på 1200-tallet ble dommer, ansatt av kongen. Ved inngangen til 1300-tallet var landet inndelt i ti rettskretser, hver med sin lagmann. Oslo var ett av disse.

Lagmannen dømte alene, sammen med én eller flere domsmenn, eller sammen med en fastere organisert dóm. Utvalgte representanter for bøndene - diplomene kaller dem "gode menn" - kunne samtykke i lagmannens dom.

Lagmannens posisjon ble styrket utover på 1300-tallet. På 1320-tallet ble lagmannen nærmest enerådende i rettspleien. Begrepet "lagmannsstevne" ble benyttet i tida 1320-1450. Disse stevnene ble holdt i byene da det lettet omkostningene for rettsapparatet.

⁷ DN V nr. 87

Mannedauden gjorde lagmannen mer isolert og knyttet til det området hvor han hadde sitt daglige virke. Han ble i større grad en bøndenes og borgernes tillitsmann enn en kongelig embetsmann. Sin store periode som enedommer hadde lagmannen derfor i hundreåret etter 1350. I kildematerialet er lagmannen involvert i nær 80% av alle domsavgjørelser i sivile saker.

I juni 1364 ble det i Jonsgården i Oslo satt opp et gavebrev.⁹ Det var Munan Torleivsson og Alv Unason som utstedte brevet der det sto at Gunnar Halldorsson gav 29 1/2 øresbol i to ulike gårder på Romerike til søsteren sin, Sigrid. Dette var ifølge Gunnar jord Eiliv skjenker Torbjørnsson ulovlig hadde fått tak i, og Sigrid kunne gå til søksmål mot Eilivs arvinger for å få tilbake jorda. Og det var nettopp det Sigrid Halldorsdatter gjorde. Det var Guttorm Gudbrandsson som var lagmann i Oslo. Sammen med Peter Eiriksson som var prost ved Mariakirka, holdt han noen måneder senere stevne i Kyrningen.¹⁰ Denne gården ble benyttet som rådhus på denne tida. Sigrid Halldorsdatter hadde stevnet Åsgrim Torbjørnsson, Eiliv skjenkers bror, angående jorda på Romerike. Mannen Pål møtte på Sigrids vegne. Åsgrim la fram brev på at Sigrids bror Gunnar, noen år tidligere hadde solgt jorda til Åsgrims bror, Eiliv skjenker. Pål la fram brev som viste til et prov tatt opp i 1362 av kongens fehirde, Ånund Eilivsson.¹¹ Fehirden hadde under bevismøtet opptatt forklaring av Gudrun Bårdsdatter og en annen kvinne. De vitnet med ed på at Eiliv skjenker ikke betalte mer enn tre mark for Gunnar Halldorssons jorder. Når Gunnar hadde sagt noe annet, var det på grunn av at Eiliv hadde trukket kniv og truet ham. To gode menn, deriblant Stig Torlaksson, var til stede og beseglet provsbrevet sammen med utfordrerne.

⁸ DN V nr. 103

⁹ DN III nr. 338

¹⁰ DN IX nr. 159

På lagmannsstevnet vitnet Gunnild Ånundsatter og Åsa Åsmundsatter at de åtte år tidligere hadde sett Eiliv skjenker trekke kniv og true Gunnar Halldorsson til å erklære at han hadde fått hele betalinga for jordene på Romerike. De fortalte videre at da Gunnars kone kom gående fra fransiskanerklosteret og det ble spørsmål om hva Eiliv hadde sendt som betaling for jorda, måtte Gunnar fortvilet innrømme at det bare var tre mark penninger. Vitnene visste at dette var alt som ble betalt. Endelig dom ble deretter at Sigrid skulle eie jordene. Sammen med Guttorm lagmann og Peter prost beseglet Lodvik Eivindsson og Pål Gjurdsson brevet og sa seg enige i dommen.

Dómen

Jeg har nevnt dómen som en viktig faktor til løsning av saker gjennom forlik. En viktig domsfunksjon ble i middelalderen også foretatt gjennom bruk av dóm. Dómen møter vi både i lokalmiljøet og på lagtinget. Dette var en gruppe personer som sammen kom fram til en domsavgjørelse på bakgrunn av lovregler og personlig skjønn. Dómen kunne bestå av alt fra to personer og oppover. Antallet var avhengig av sakens viktighet, partenes status og praktiske forhold. Den største dómen vi kjenner i perioden er en attenmannsdóm bestående av menn fra kongens råd. Den vanligste dómen var på seks eller tolv mann. Disse skulle være upartiske, derfor kunne ikke nære slektninger av partene, folk som sto i svogerskapsforhold til dem, var økonomisk avhengige av dem, hadde saker mot dem eller var av høyere stand enn dem, møte som dommere.

Diplomene forteller ofte at det i tillegg til de oppnevnte domsmennene gjerne var andre personer til stede som bekreftet dommen eller vitnet om den. I det første tilfellet var det gjerne

¹¹ DN IX nr. 158

høyerestående personer det gjaldt, mens det i det siste tilfellet var vanlige tilhørere som senere kunne benyttes som vitner om saken. De var også en slags allmenn godkjennelse av at dommen ble avsagt i samsvar med vanlig sed og skikk, og disse mennene ble også omtalt som "gode menn". De gode menn kunne forresten like gjerne være kvinner.

Før Landslovens tid eksisterte det to typer dóm. *Sættardómen* var en slags voldgifts- og forlikskommisjon til bruk etter ugjerninger, spesielt drap og legemsbeskadigelse. Sættardómen ble benyttet i saker der fakta var på det rene og der skadevolderen kunne og ville bøte for seg. Dómens oppgave var å fastsette bota. Lovene fastsatte maksimalsatser for ulike skadeverk, men disse kunne forhandles nedover gjennom forlik.

Den andre dómen var *skiladómen*. Herunder hørte tvistemål om eiendom, grenser og gjeld. Skiladómens oppgave var å få fram fakta gjennom åstedsbefaring og vitneprov, for deretter å avsi dom. På 1300-tallet var dómen delvis en privat forlikskommisjon uavhengig av domstolsapparatet, delvis en undersøkelseskommisjon oppnevnt av domstolene, men som arbeidet uavhengig av dem. Den ble fortinnssvis anvendt som vurderingsdóm i åstedssaker og som fri voldgiftsdomstol som enhver kunne nekte å underkaste seg. Dette systemet med lagmann og tilnevnt dóm var svært godt innarbeidet og fungerte glimrende. Dómen utviklet seg til å bli en fast lagrett.

Lagting og lagrett

Den norske tingordningen er godt kjent. Ifølge Knut Robberstad var den ei særnorsk rettsordning og ei stor kulturvinning. Som domstol sto lagtinget i over 500 år. Institusjonen har altså lang tradisjon i Norge, og hensikten var å utforme samfunnsnyttige lover og avgjøre uenigheter. I tillegg hadde tingtida et praktisk siktemål: Tingtid var markedstid. Kjøp og salg av fast eiendom foregikk da det lett kunne bli brakt i folks kjennskap, og lagmann og andre kunne vitne om saken.

Lokale ting kunne sammenkalles med budstikke. I Oslo ble det også kalt til tings ved hjelp av blåsing i lur, for eksempel til tings i 1321.¹² Alle som eide en kvart gård eller mer hadde møterett på tinget. Dette gjaldt for kvinner like så vel som for menn. Minst en fjerdedel av tingalmuen måtte være til stede for at tinget skulle være lovlig.

En tingdom var den rettslige avgjørelsen som falt på tinget og den ble bifalt av samtlige tingmenn med våpentak eller lovtak. Dommen representerte da samfunnets mening og dens autoritet ble styrket. Tinget som domstol forandret seg i hundreåret etter Landslovens innføring. Kongedømmets styrke viste seg i at rettsapparatet ble overtatt av kongelig utnevnte rettskyndige, og den vanlige bondes medvirkning som meddommer ble svekket. Håkon V omorganiserte lagtinget i tida 1308-19. Nevndemannsordninga som da ble innført tok utgangspunkt i Gulatinget og Frostatinget.

Lagtingets avgjøringsinstans ble kalt lagretten. Lagrettemennene sverget en ed etter et spesielt edsformular og de satt innenfor vebåndene som lagmannen satte opp på lagtinget. Alle tingmennene som hadde avgitt lagrettemannsed, kunne oppnevnes som medlemmer

¹² DN V nr. 65

i de ulike domsnevndene som var aktuelle under rettergangen. De som på tinget hadde svoret lagrettemannsed fikk ofte en særlig posisjon også etter at tinget var oppløst. Disse mennene tok ofte opp prov i saker eller de overvar rettsmøter og bevitnet avgjørelsen. På 1300-tallet skiftet ordet lagrett betydning. Lagretten ble et personlig kollegium. Lagretten i Oslo ser ut til å ha blitt en bydomsstol uten nevndemenn fra bondestanden ganske tidlig etter århundreskiftet. Det samme skjedde i Tønsberg.

Ifølge Jens Arup Seip ble lagtinget som domstol avskaffet i Oslo etter 1274.¹³ Dette stemmer ikke. Oslo-lagmannen Hauk Erlendsson dømte nemlig på lagtinget i Oslo i 1302 i en eiendomssak reist av Bothild Torgardsdatter.¹⁴ Motparten, Asta, som kanskje var søsteren hennes, møtte ikke på rettsmøtet. Egentlig ser det ikke ut til at disse kvinnene ønsket at saken skulle komme så langt innenfor rettssystemet, men så har det seg slik at begge var gift og det var ektemennene som yppet til strid. Saken gjaldt 6 øresbol som Aastas mann, Simon, hadde lagt beslag på. Hallkjell og Tord vitnet på lagtinget at Torgard på Hauger hadde gitt datteren jorda, og at Asta også hadde vært til stede da gaven ble gitt. Da Bothilds mann, Gudbrand het han, krevde landskyld for jorda, angrep Simon ham med øks. Han sa at Gudbrand heller skulle få ulykke enn penger av ham. Åmunde og Tord vitnet at saken var skutt inn for lagtinget. Siden bare Bothild møtte på rettsmøtet, kan vi se dette som en innrømmelse av skyld fra motparten, og Hauk lagmann sa orskurd og tingmennene dømte til fordel for Bothild. Hun skulle eie de 6 øresbolene hvis det da ikke skulle vise seg at faren hadde eid mindre. I tillegg skulle hun ha all landskyld siden Simon hadde tatt jorda.

Geistlig jurisdiksjon

¹³ Seip 1934, s. 29-34

¹⁴ DN I nr. 93

Den aller største forskjellen på dagens rettssystem og det middelalderens mennesker forholdt seg til, var at kirka også hadde rettslig makt. Allerede på Olav Tryggvasons tid fikk kirka jurisdiksjonsrett og dette ble et stort stridstema opp gjennom hundreårene. På 1300-tallet finner vi en rekke geistlige domsmenn også innenfor det sekulære rettslivet. Prester kunne for eksempel møte som medlem av en dóm, og kongen benyttet geistlige som dommere på sine vegne. Kirkas jurisdiksjonsapparat tok for seg alle typer saker. Ble geistlige saksøkt av lekfolk, skulle nemlig saken gå for en geistlig domstol. Dette er nedfelt både i Sættargjerden i Tønsberg og i erkebiskop Jons kristenrett. Kirka la mye inn på selv å forvalte de såkalte klerkemålene; saker hvor en geistlig var part, og allerede i 1247 kunne kardinal Vilhelm av Sabena rapportere til Rom om at kirka i Norge hadde nådd langt på dette punktet. Likevel ser det ikke ut til at det var sammensetninga av domstolen som var viktig sålenge partene gikk riktig tjenestevei. Biskop Ingjald i Hamar og kannikene i Hallvardskirka i Oslo hadde en eiendomsstrid gående, og i 1312 skjøt de saken inn under erkebiskop Eiliv og biskop Helge i Oslo. Med samtykke fra partene overløt så disse avgjørelsen til en verdslig seksmannsdóm hvor blant andre lagmannen var medlem. Dómen fant en løsning begge partene kunne godta, og biskop Helge stadfestet kjennelsen.¹⁵

De geistlige forvaltet mye gods og en lang rekke saker omhandler slike forhold. Men det er ikke bevist at kirka benyttet seg av sin stilling som rettshåndhever overfor egne undersåtter. Omstridt "kirke-gods" er kjent å bli tildømt lekfolk av biskopelige domstoler. De geistlige var også skrivekyndige og ble tilkalt til rettslokalet av den grunn. Forøvrig kan vi si at skrivekyndighet, eller i hvert fall lesekyndighet, ser ut til å ha vært mer utbredt enn tidligere antatt.

¹⁵ DN II nr. 113 og III nr. 98

Et eksempel på et klerkemål, er saken mellom herr Jon saltkarls datter, Gudrid, og de to klerkene, sira Torleiv, rådsman i bispegården og sira Øyvind, kannik i Hallvardskirka. De to forholdt Gudrid to markebol som hun hadde fått av faren i heimefølge. Saken kom opp i Oslo i 1345, og dommer var erkebiskop Pål som var på vinterferie i byen. Saken er først og fremst et enestående eksempel på en tidlig umyndiggjøring av kvinner i forhold til eget gods fordi Gudrid stilte i rettslokalet med fullmakt fra sin mann Hallvard Arnulfsson, selv om det var hennes gods som var omstridt. Det er mulig det var erkebiskopen som krevde denne fremgangsmåten. Han hadde doktorgrad i kanonisk rett, og det er mulig han forsøkte å innføre europeiske prinsipper i Norge. I alle tilfelle; sira Torleiv møtte ikke opp til rettsmøtet og sira Øyvinds famlende forklaringer ble blankt avvist. Derfor vant Gudrid enkelt saken.¹⁶

Den typen saker kirka spesielt tok seg av var kristenrettssakene. Her hadde kirka all makt til å tiltale og dømme. I Oslo foregikk det også saker og ting som falt inn under kristenretten, og noen av sakene kjenner vi gjennom det gjenlevende kildematerialet. Straffesystemet i kristenretten var todelt. For ett og samme lovbrudd skulle det bøtes både til Gud og kirka. Bota til kirka, det vil si biskopen, var ei administrativ bot på linje med bota til kongen. Dette var pengebøter etter fast beløp, supplert med utlegd i alvorlige tilfeller. Straffen til Gud etter skriftemål gjaldt sonende handlinger som ble pålagt av kirkas menn. Dette kunne være bønnehold, almisser eller pilegrimsreiser. Bannsetting var den alvorligste straffen.

Kristenrettssakene var særdeles private affærer etter dagens norm, og det kunne ikke være lett for dem som fikk sine liv brettet ut i all offentlighet. I 1337 sto herr Ulv Sakseson foran døra til Hallwards-

¹⁶ DN I nr. 292

kirka og gjorde sine lovnader til biskopen for å komme fri fra bannlysing. Vi vet ikke hva herr Ulv hadde gjort for å få slik en streng straff. I alle tilfelle var ikke herr Ulv i ettertid riktig klar over hva han hadde lovt, og heller ikke hvor langt disse lovnadene gikk. Derfor skrev han brev til biskop Håkon i Bergen som han kjente, og spurte seg fore. Biskopen kunne ikke uttale seg konsekvent uten å kjenne alle sakens fakta, og henviste derfor Ulv til å søke råd hos erkebiskop Pål og kongen. Selv skulle han tale Ulvs sak overfor biskop Hallvard i Hamar, for det syntes som om påleggene var i hardeste laget.¹⁷

Forøvrig er det sparsomt med mannlige tiltalte i saker som er oppe for geistlige domstoler. Hvor var for eksempel Simon på Tangen da hans samboer gjennom 23 år ble tiltalt for forholdet? Groa Munansdatter hadde falt i kirkas bann for ulovlig samliv med Simon som, såvidt vi vet, slapp en slik represalie. Til tross for bannet fortsatte Groa sitt syndige levesett, men etter et møte med biskop Helge og sira Torkjell i 1317, angret hun. Groa vedgikk forholdet, og hun og de geistlige inngikk et forlik hvor hun skulle gi kirka ett markebol, samt stå kirkerett. Simon blir ikke nevnt.¹⁸

Gamle Oslo - en lovlydig by?

Kristenrettssakene er kanskje de mest alvorlige sakene vi har kjennskap til fra Oslo i hundreåret etter at Landsloven ble innført. Det finnes for eksempel ingen spor av rettssaker i forbindelse med drap i byen. En drapsmann skulle ifølge ei retterbot fra 1273 sendes til kongen med nærmere opplysninger om udåden. Der fikk han gridsbrev, mens sysselmannen fikk pålegg om å ta opp prov i saken. Var drapet skjedd uten overlegg, ga kansleren på vegne av kongen ut et landsvistbrev. I utlegdssaker ble det stevnet til forliksmøte. Dette systemet avvirket den private hevnretten. Kongen fikk dermed en unik

¹⁷ DN VII nr. 146

rett til å gi nåde, noe som står i sammenheng med lovens bestemmelse om at kongen var satt over loven.

Det var altså enkelte forskjeller på middelaldersamfunnet og vårt, men oftest har vi ingen problemer med å sette oss inn i middelaldermenneskenes situasjon. Gjennom rettssakene ser vi hva som var viktig for folk, og at borgerne i Gamle Oslo levde i et samfunn der rettferdighetens prinsipp sto høyt. Det samme gjorde diplomatiet, og måten de som regel løste uenighetene på, er kanskje noe vi kan lære av. Til slutt slår jeg et slag for forliksnevnda og for gode, gamle, og for en gangs skyld garantert sanne, historier som egentlig sier oss at vi ikke forandrer oss stort. Noe må vi ha å krangle om vi som bor i byen under Eikaberg enten vi skriver år 1300 eller år 2000.

¹⁸ DN II nr. 128

Kilder

Diplomatarium Norvegicum, bd. I-XXII (DN), Kristiania/Oslo, 1847-1976

Magnus Lagabøters *Landslov*. Oversatt av Absalon Taranger, 1915.
Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. I-XXII
(KLNLM), Oslo, 1956-1978

Norges Gamle Love indtil 1387 (NGL) Utg. ved Rudolf Keyser og
Peter Andreas Munch. Christiania 1846.

Regesta Norvegica bd. I-VII (RN) Oslo 1989-1997

Floater, Tine Berg: *Med nøkler i beltet og loven i ryggen. Kvinnens rettslige stilling i Norge i hundreåret etter Landslovens innføring (1274-1370)*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, våren 1997.

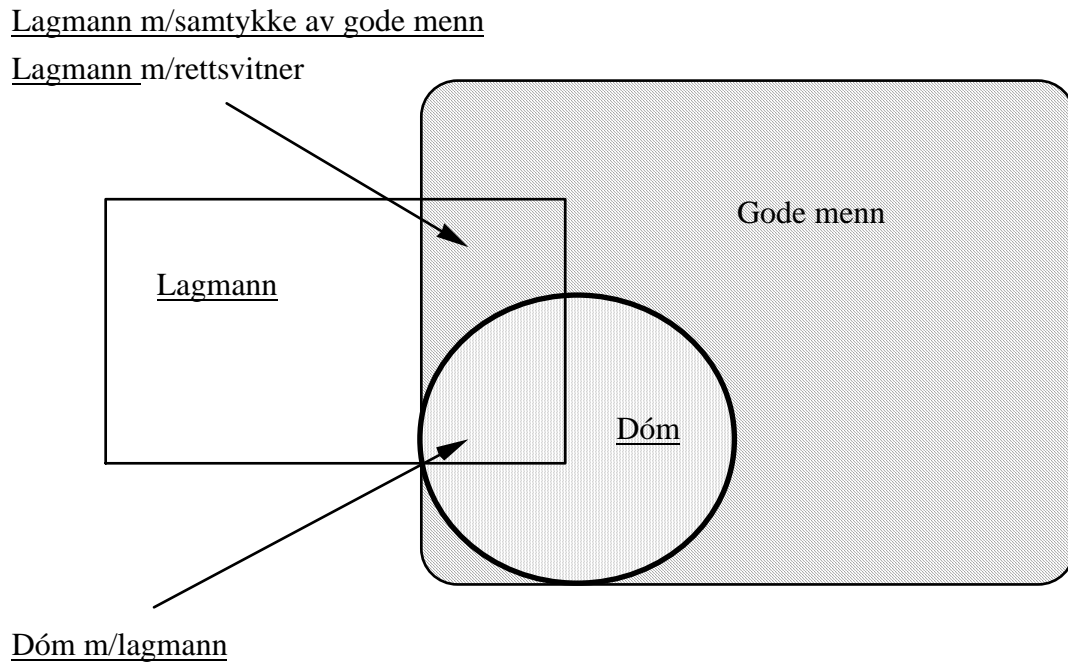
Robberstad, Knut, *Retts saga*, 1971.

Sandvik, Gudmund, "Retts historie", *Jussens Venner*, nr. 6/7 1989 og nr. 5 1990

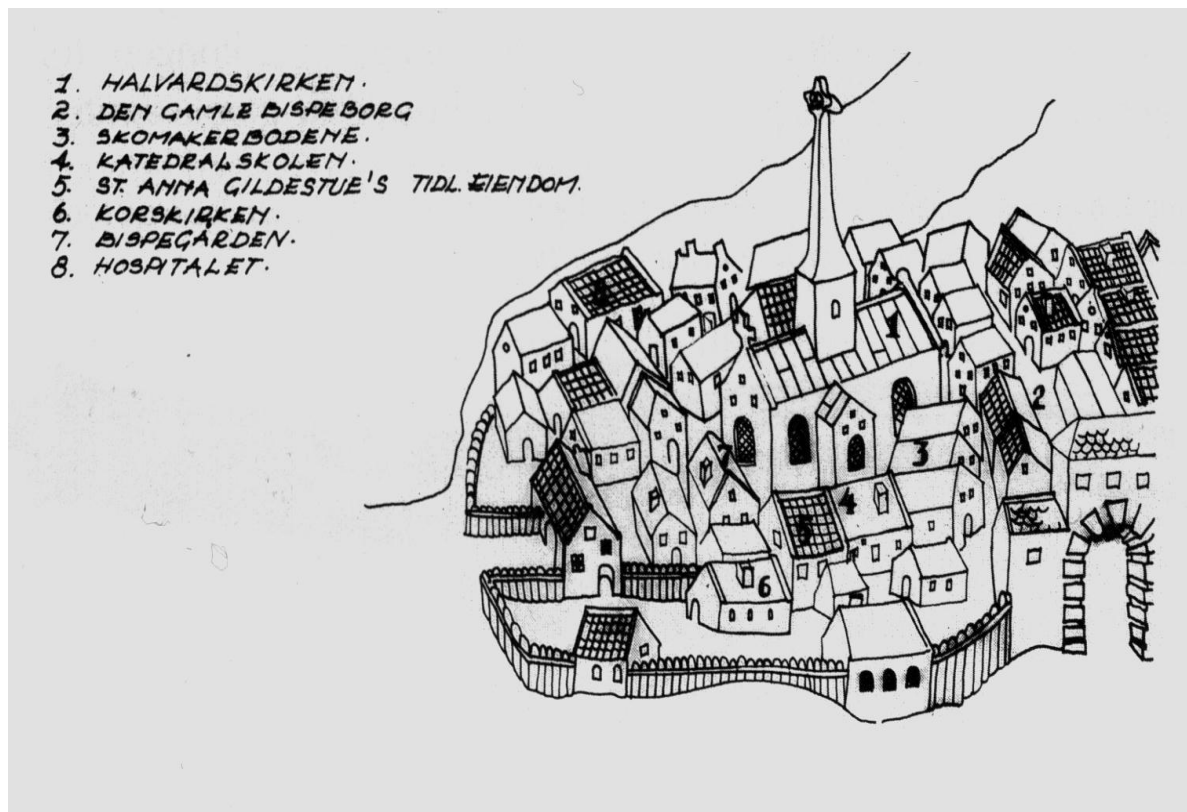
Seip, Jens Arup, *Lagting og lagmann i senmiddelalderens og det 16de århundre*, 1934

Seip, Jens Arup, *Sættargjerden i Tunsberg og kirkens jurisdiksjon*, 1942

Figur 1. *Lagmann og gode menn i samarbeid om dommerfunksjonen. Den institusjonen som innehar den aktive dommerfunksjon vises ved understreking.*

Gamlebyen – et historisk skattkammer

I dag er Gamlebyen kanskje mest kjent for sin middelalderby – for ruinene. Noen av disse forteller om en svunnen storhetstid, som nådde sitt høydepunkt under kong Håkon Magnus V, da Oslo ble rikshovedstad. Håkon Magnus ble kronet i Hallvardskirken i 1299 og giftet seg samme år med dronning Eufemia av Rügen. Tegningen over, av tidligere byantikvar Kjeld Magnussen, er basert på et relieff på Frederik IIs sarkofag i Roskilde domkirke. Det er det tidligste, bevarte bilde av Oslo, slik byen kan ha sett ut på midten av 1500-tallet.

Gamlebyen historielag har som formål å verne om, og ta vare på, Gamlebyens kulturminner og 1000 år med byhistorie. Historielaget ble stiftet 23. oktober 1996.

Gamlebyen historielag ser det som viktig å skape interesse for, og spre kunnskap til bydelens innbyggere om den lokale historien.

Alle som støtter vårt formål, og vil arbeide for våre målsetninger er velkommen til å bli medlem i **Gamlebyen historielag**.

Gamlebyen historielags skriftserie - utgivelser

Redaktør: Helge Godø

1. *Lov og rett i MA – Rettssystem og rettssaker fra Oslo ca 1300*, av Tine Berg Floater
2. *Barndom i Oslo Ladegård*, av Jo Tenfjord
3. *Barndomsminne*, av John E. Abelson
4. *Tiggerordener i de norske byene i middelalderen*, av Inger-Johanne Ullern
5. *Forstaden under Ekebergåsen*, av Lars Thue
6. *Oslos oppkomst*, av Petter B Molaug
7. *Rikshovedstaden Oslo*, av Hege Roaldset
8. *Småglimt, dikt og bruddstykker fra Gamlebyens historie*, diverse bidragsyttere
9. *Småhusbebyggelsen fra 1860-årene i Ekebergskråningen – beskrivelse og registrering*, av Tove Larsen og Helge Godø

Gamlebyen historielags skriftserie

ISSN: 1503-5751